

תורה ומדינה הלכה למעשה - סוגיות בסיסיות במסחר - עני המהפך בחררה

ראשי פרקים

1. מקור דין עני המהפך בחררה בגמ'
2. מחלוקת הראשונים בדבר עני המהפך בחררה בהפקר ובמתנה
3. דין מהפך בחררה בעשיר
4. דין מהפך בחררה במחיר מוזל, ובדבר חיוב השבת החפץ הנקנה לעני שהיפך בו
5. איסור עקיפה בתור מדין עני המהפך בחררה
6. דין עני המהפך בחררה במצוות ובשוק ארבעת המינים

1. מקור דין עני המהפך בחררה בגמ'

הגמ' בקידושין דנה בסוגיה של שליח, אשר התבקש לקנות או לעשות דבר מה עבור משלחו, ולבסוף החליט בלא לעדכן או לשתף בכך את משלחו, לקנות דבר זה לעצמו. להבנת הגמ' אדם זה נהג מנהג רמאות במעשיו, שהרי נשלח לקנות עבור משלחו, והיה מן הראוי שכך יעשה, ולא ימעול בשליחותו ויקנה דבר זה לעצמו. אולם למרות מנהג הרמאות בו נהג שליח זה, מה שקנה הוא עבור עצמו נשאר אצלו, ואינו חייב להחזירו למשלחו. כחלק מסוגיה זו מביאה הגמ', שרב גידל היה עסוק במשא ומתן על קניית קרקע מסוימת, ובמהלך משא ומתן זה בא רבי אבא וקנה מהמוכר קרקע זו. הגמ' מדמה דין זה לדין עני המהפך בחררה. היינו עני, אשר נושא ונותן על דבר קניית עוגה כלשהי, ובא אחר והקדים עני זה, וקנה את העוגה. הגמ' מבינה, שאדם אשר עשה כך הינו רשע. אם כן, כיצד נהג כך רבי אבא. על כך עונה רבי אבא עצמו, שלא ידע כלל שרב גידל נשא ונתן על קרקע זו, ואם היה יודע בוודאי שלא היה קונה מהמוכר קרקע זו, והיה מאפשר לרב גידל לקנות את הקרקע. אם כך שואלת הגמ', עתה שרבי אבא יודע שאכן עשה מעשה לא ראוי, שאם היה יודע את פרטיו כלל לא היה עושהו, שהרי אדם העושה כן נקרא רשע, ראוי לו לכאורה להשיב את הקרקע לרב גידל. אלא שרבי אבא לא היה מוכן לעשות כן, משום שזו הייתה הקרקע הראשונה אותה קנה, ואין זה סימן טוב למכור קרקע ראשונה. והרי סוף סוף בעת הקניה לא היה נחשב רשע, משום שכלל לא ידע שרב גידל נשא ונתן עליה. למרות זאת לא הסכים רבי אבא להשתמש בקרקע זו. על דין עני המהפך בחררה שהינו המקור לסוגיה זו כדברי הגמ', ניתן לשאול מספר שאלות, בהם דנו המפרשים בהבנת סוגיה זו. ראשית יש לברר, האם חררה זו שייכת למוכר מסוים, המעוניין למוכרה לעני זה הנושא ונותן עליה, או שמא מדובר אפילו במצב שהעני ראה חררה זו ברחוב, והינה למעשה הפקר, וגם אז אם יבוא אדם ויקח חררה זו לפני שהעני לקחה, נחשב הוא רשע. שאלה נוספת העולה מדין זה הינה, מהו ההיפוך בו עסוק העני, שמרגע שעשה אותו אסור לאדם אחר לקנות חפצים אלו כלל. עוד יש לשאול, מדוע נקטה הגמ' בדין זה במושג עני. מה יהיה הדין כאשר אדם עשיר היפך בחררה, האם גם אז אסור לאדם אחר לקנות חפץ זה לפני העשיר, או שמא הדבר מותר במצב זה, והמושג עני המובא בגמ' הינו בלאו דווקא. וכן שאלות נוספות שיתבררו במהלך דברינו.

2. מחלוקת הראשונים בדבר עני המהפך בחררה בהפקר ובמתנה

מדברי רש"י בסוגיה עולה, שאפילו אם אותו עני מצא חררה זו בהפקר, או אם התכוון בעל החררה לתתה לעני במתנה, אסור לאדם לבא ולקחת חררה זו, לפני שהעני לקחה לעצמו. לעומת זאת דעת ר"ת המובאת בתוספות, ומוסכמת ע"י מרבית הראשונים הינה, שבמצב כזה שהחררה או החפץ בו מעוניין העני לזכות הינו הפקר, או שאמור להינתן לו בתורת מתנה, מותר לאדם לעקוף את העני ולזכות בחפץ זה. לדעת ר"ת וסיעתו, המצב בו אוסרת הגמ' לעשות כן מדין "עני המהפך בחררה", הינו מצב בו ישנו משא ומתן על קניית חפץ זה ע"י העני, ורק במצב זה אדם אשר השיג את העני והצליח לקנות חפץ זה במקומו נקרא רשע, ולא במצב של הפקר או מתנה כדברי רש"י. לפני ההוכחות אותם מביאים ראשונים אלו לסתור את דברי רש"י ממקורות אחרים בש"ס, מוכחים הם את שיטתם מהסוגיה הנ"ל בקידושין, בה מובא מושג זה של "עני המהפך בחררה". כמובא לעיל, המקרה הנדון בסוגיה זו הינו מקרה מובהק, בו רב גידל לא רצה לקבל את הקרקע במתנה, וגם קרקע זו לא הייתה הפקר, אלא נשא ונתן על קרקע לקנותה. ממילא אומר ר"ת, שמסתמא זו גם כוונת הגמ' בהביאה את דין עני המהפך בחררה, שגם בו מדובר דווקא על משא ומתן בקניית חפץ מסוים, ולא על ניסיון זכיה בהפקר או מתנה מסוימים. לכאורה ניתן לתרץ זאת בקלות לשיטת רש"י ולומר,

שלמרות שהסוגיה בגמ' עוסקת בכך, שרב גידל ניסה לקנות קרקע זו ולא לזכות מן ההפקר, עדיין ניתן לומר שמקור האיסור הנלמד מדין עני המהפך בחררה, עוסק ג"כ בעני המנסה לזכות בחררה מן ההפקר ולא רק בקניין. עוד הקשו הראשונים על שיטת רש"י מהגמ' במסכת ב"מ, שם מובא שאדם שהתכוון לקנות מציאה ע"י נפילה עליה, ובא אחר והשיגו והצליח לקנותה באופן אחר, כיוון שהקדימו וקנה בפועל לפניו קנייתו באופן זה מועילה. לכאורה לפירוש רש"י בדין זה חל איסור לעשות כן מדין עני המהפך בחררה, אף שמדובר במציאה וקנייתה הינה מן ההפקר, שהרי לא שייכת לאף אדם. על כך ניתן לענות לשיטת רש"י, שהלא גם במקרה של עני המהפך בחררה, האדם שעוקף את העני וקונה מהמוכר לפניו, הלכה היא שאכן נקרא רשע, אך מה שקנה בערמה ובאופן בלתי הגון, נותר אצלו. לפי תירוץ זה אכן לדעת רש"י, גם במקרה זה המובא בב"מ, אדם זה יקרא רשע. באופן דומה יתרץ רש"י את הקושיא מהגמ' במסכת ב"ב, שם מובא שאדם מישראל שנתן כסף לגוי לא קנה הקרקע, כל עוד לא כתב לו הגוי שטר מכירה עליה. ממילא במצב זה, אם יבוא אדם אחר מישראל להחזיק קרקע זו אחר שכבר שילם הישראל את הכסף עליה, קנה השני. משום שהגוי כבר הוציאה מרשותו ע"י הכסף שקיבל, אך הישראל טרם קנה קרקע זו, כל עוד לא כתב עליה הגוי שטר. לכן קרקע זו נחשבת כמדבר, היינו הפקר ומותרת לכל אדם. גם על כך כאמור יאמר רש"י, וכן מובא שם בסוגיה בפירוש רשב"ם, שאכן אדם זה, למרות שהחזיק בקרקע זו מן ההפקר, הינו רשע. עוד ניתן להקשות על פירושו של רש"י, מהגמ' בגיטין בה מובא שהיה אדם שניער עץ דקל ע"מ לזכות בתמרים הנופלים ממנו, ובא אדם אחר ואכל מתמרים אלו שנפלו. לכאורה לשיטת רש"י, למרות שמדובר על תמרים שהינם הפקר, נחשב האוכל כרשע, ואיך מובא שם שרב כהנא, שהיה כמובן צדיק גדול, אכל תמרים אלו. על כך עונה התוספות רי"ד ע"פ שיטת רש"י, שאכן אסור לעשות כן, אלא שמדובר באופן שרב כהנא הבין שאותו אדם אינו מקפיד על אכילתו באופן זה. לכן כשם שמותר אפילו לאכול מדבר השייך לחלוטין לאדם אחר, אם ידוע שאינו מקפיד על כך, כך גם מותר לאכול באופן זה. לכאורה למרות שניתן לומר כך בדברי רש"י, נראה שתשובה זו דחוקה. שהרי בסופו של דבר, ע"פ המובא בגמ' שם, אדם זה כן הקפיד, ויצא שרב כהנא לא נהג כשורה לפי רש"י, בעוד שלשיטת ר"ת נהג כשורה. שהרי כיוון שמדובר בתמרים הבאים מן ההפקר, ולדעת רב כהנא, הלה רק ניער את הדקל עליהם הם נמצאים, וכלל לא קנה התמרים באופן זה. ממילא לא שייך לשיטת ר"ת במקרה זה דין עני המהפך בחררה, שהרי מדובר בתמרים הפקר. לעומת המקורות הרבים מהם עולה ששיטת ר"ת מתיישבת טוב יותר לכאורה עם פשט הגמ', על אף שכפי שהבאנו, ניתן במרבית המקרים לתרץ גם שיטת רש"י כמובא לעיל, ישנו מקור שלכאורה מתיישב טוב יותר עם שיטת רש"י בסוגיית עני המהפך בחררה. בגמ' במסכת גיטין מובא, שעני אשר קוטף בראש העץ פירות כאשר פירות אלו נופלים על הקרקע, אסור לאחריים לקחתם, למרות שלמעשה לא בוצע בפירות אלו כל פעולה קניינית ע"י העני. לכאורה ההסבר הפשוט לאיסור זה הינו, שלמרות שמדובר בפירות הפקר, מ"מ כיוון שהעני היפך והתעסק לקוטפם, אף שטרם ביצע בהם פעולה קניינית מוחלטת, אסור לקחת פירות אלו מדין עני המהפך בחררה. הרשב"א מתרץ גמ' זו ע"פ שיטת ר"ת ואומר, שגם ר"ת יודה לרש"י שאפילו בהפקר יכול להיות מצב של עני המהפך בחררה, וזאת כאשר נתעסק וטרח בהם. לפי שיטת ר"ת כאשר ישנה טרחה מרובה מאוד, גם בהפקר יכול להיות איסור לקחתו, אחר שהעני עמל וטרח לקנותו.

3. דין מהפך בחררה בעשיר

ר"ת סיעתו מסבירים את הטעם שמכוחו חז"ל אמרו, שאם עני מהפך בחררה ובא אחר וקנה חררה זו לפני שהלה הספיק לקנותה נקרא רשע, בכך שהרי טרח העני בעסק זה שהיה מעוניין לקנותו, ומכיוון שיכול הלה לקנותו במקום אחר, ממילא אין כל סיבה שייקח דווקא חפץ זה, שהעני עמל עליו לקנותו. הסבר זה כמובן מסתבר רק לפי שיטת ר"ת וסיעתו, הסוברים שדין זה שייך רק כאשר מדובר בקניין, אך במתנה או הפקר לא ניתן לטעון שהשני יוכל להשיגו במקום אחר. ממילא אין כל הצדקה לשיטה זו, לאסור עליו להקדים את העני ולהשיג את החפץ מן ההפקר, או לשכנע את נותן המתנה לתת דווקא לו ולא לעני המעוניין בה. שהרי לא יכול לקבל חפץ זה במקום אחר, משום שכלל אינו מוצע למכירה במקום אחר, והינו מעין הזדמנות חד פעמית. במצב זה כפי שמביאים הראשונים הסוברים כשיטת ר"ת, עומד הכלל הידוע "חייך קודמים לחייך חברך", שעל פיו גם אדם יוכל לדאוג לצרכיו בטרם עושה חסד עם חברו, ואם החסד לחברו יעשה על חשבוננו של האדם באופן מובהק, מותר לו להעדיף את טובת עצמו ע"פ טובת חברו. מסברת ר"ת, אשר מתאימה לשיטתו בעניין עני המהפך בחררה, נראה שהדגש המרכזי הגורם לאיסור זה הינו היכולת של האדם השני להשיג את מבוקשו במקום אחר, וממילא אין כל סיבה שיקנה דווקא חפץ זה, אלא יאפשר לעני לקנותו. רק כאשר מדובר בטורח קיצוני וחריג של העני, גם אם הלה לא יכול להשיג דבר זה משום שהינו הפקר ונחשב מעין הזדמנות חד פעמית, יש לאסור עליו לזכות בחפץ זה, לפני שהעני יזכה בו. כאמור רש"י לא יכול לקבל כלל טעם זה המובא בשיטת ר"ת. מעבר לכך יש לשאול על שיטת רש"י, הנראית דחוקה במקצת בחלק גדול מן המקורות הנ"ל. נראה שאת התשובה לכך ניתן למצוא בדברי הגמ', לפיהם דין המהפך בחררה עוסק דווקא בעני, ובכך להידחק בחלק גדול מן המקורות הנ"ל. נראה שאת התשובה לכך ניתן למצוא בדברי הגמ', לפיהם דין המהפך בחררה עוסק דווקא בעני. הרי יכלה הגמ' לכוון דין זה בשם אדם המהפך בחררה. מכך שהגמ' נוקטת בשם עני המהפך בחררה בדווקא, משמע שבדין זה יש לתת דגש

דווקא על מידת הצורך של האדם שמהפך. ממילא אם עני או בעל צורך מובהק בדבר שבו היפך, אם יבוא אדם אחר ויקנה את החפץ לו הוא זקוק, יחשב אדם זה רשע. הסבר זה העולה מדברי רש"י המדויק מדברי הגמ' כנ"ל, הינו כאמור מדגיש באופן אחר לחלוטין את יסוד איסור עני המהפך בחררה. לשיטת רש"י, שלא כמו ר"ת, הפרמטר הראשי של איסור זה אינו עוסק במידת היכולת של האדם השני להשיג דבר זה במקום אחר, אלא אפילו אם כלל לא יוכל להשיג דבר זה במקום אחר, כיוון שהעני זקוק מאוד לדבר עליו עמל רבות ע"מ לקנותו, אסור לו לקחתו ממנו, אף אם מדובר בדבר הבא מן ההפקר. מיסוד חילוק מהותי זה בין שיטת ר"ת לשיטת רש"י עולה, כי לדברי רש"י ישנה הדגשה מהותית בכך שהגמ' הביאה דין זה בשם עני, ולא סתם אדם, משום שכאשר לא מדובר בעני או אדם הזקוק באופן משמעותי לחפץ בו היפך, מכיוון שהעיקרון המנחה של איסור זה הינה מידת הצורך של זה שהיפך, ממילא כאשר אין מידת צורך משמעותית, יכול הלה לזכות בחפץ כל עוד השני טרם זכה בו. שהרי לא גורם לו בכך נזק משמעותי, משום בסופו של דבר לא זקוק לחפץ זה באופן ניכר. הבנה זו כדברי רש"י בסוגיה מופיעה בדברי הר"ן. לעומת הבנה זו העולה מדברי רש"י, ע"פ הסברנו בדברי ר"ת נראה, שכאשר מדובר באדם עשיר אשר נשא ונתן עם המוכר לקניה זו, ג"כ אסור לאדם אחר לנסות לקנות חפץ זה במקומו. שהרי גם במצב זה עומדת סברת ר"ת, שהרי יכול הוא להשיג חפץ זה בקלות במקום אחר. אם כן אין כל הבדל ע"פ סברא זו בין אדם שהינו עני לבין אדם שהינו עשיר, ולא משנה מהי מידת הצורך של האדם בחפץ זה, אלא משנה מהי מידת היכולת של האדם השני להשיג חפץ זה במקום אחר.

4. דין מהפך בחררה במחיר מוזל, ובדבר חיוב השבת החפץ הנקנה לעני

עוד מצאנו השלכה הלכתית ליסוד המחלוקת בין שיטת ר"ת לשיטת רש"י. לשיטת ר"ת הסוברת שרק כאשר מדובר על היפוך לקנות דבר מה, שייך דין עני המהפך בחררה, כאשר אדם עשה זאת והצליח לקנות בטרם העני קנה, לא רק שעשה מעשה אסור, אלא לשיטת ר"ת חייב השני לתת לו את החפץ שקנה. משום שלשיטת ר"ת מדובר כאן בעוולה גדולה מאוד. שהרי יכול הלה להשיג חפץ זה במקום אחר, ולמה עקף את העני וקנה את הדבר שרצה העני לקנותו. אולם לשיטת רש"י הנקוט כשיטת רש"י כמוכא לעיל, ודאי שאדם זה אכן נקרא רשע, אך מכיוון שתקנת חז"ל בנושא זה, עוסקת גם באדם שהצליח לזכות בהפקר לפני העני, ממילא למרות שיש בכך עוולה, מכיוון שמבחינת הזוכה השני לא היה יכול להשיג מתנה והפקר אלו במקום אחר, יש לומר שהעוולה שעושה הינה קטנה יותר. לכן למרות שמותר לכנותו רשע, אין להוציא ממנו את מה שזכה בו לפני העני בעל כורחו, אלא אם מעוניין להסיר מעליו את הכינוי רשע. יש לציין שיש מן הפוסקים, שלמרות שעקרונות סוברים כר"ת, שרק בקניית דבר מה שייך דין עני המהפך בחררה, סוברים שמלשון הגמ' עולה, שרק נקרא רשע ואינו חייב להחזיר את אשר זכה בו בעל כורחו. דין נוסף בו באים לידי ביטוי ההבדלים המהותיים בין שיטת רש"י בסוגיה לשיטת ר"ת, הינו במצב בו מדובר בקניין, אך האדם המעוניין לעקוף את העני אשר מתכוון לקנות חפץ זה, לא יכול להשיג חפץ זה במחיר הנמכר כעת, אלא במחיר גבוה משמעותית. נראה שגם במצב זה יחלקו ר"ת ורש"י. לדעת רש"י בוודאי שגם במצב זה ישנו איסור ונקרא רשע. שהרי אפילו בהפקר ומתנה, אסור לעקוף את העני ולקנותם לפניו, כ"ש כאשר מדובר בקנייה, אפילו במידה ומדובר בקניית דבר במחיר מוזל יותר. זאת ע"פ העיקרון המנחה ברש"י כנ"ל, לפיו הדאגה לעני בדין עני המהפך בחררה, אינה תלויה ביכולתו של האדם השני להשיג דבר זה במקומות אחרים, וגם אם יינזק במקצת עקב מחיר גבוה יותר, אסור לו לנסות לעקוף את העני. לעומת זאת לשיטת ר"ת, ניתן לראות מצב זה כהפקר ומתנה, שהרי מוכר זה מוזל משמעותית את המחיר, וממילא כיוון שבמחיר זה לא יכול למצוא את החפץ, יש לומר שאין בכך משום איסור של עני המהפך בחררה. באופן זה פסק גם הרמ"א בשם תשובת מהרד"ך. לעומת זאת הרמב"ן סובר, שלמרות שעקרונות לשיטת ר"ת לא שייך דין עני המהפך בחררה במצב זה, יש לאסור זאת מדין "לא פלוג". מכיוון שבד"כ במכירה אין הבדלים משמעותיים בין מקום למקום, לכן יש לראות את כל מקרי המכירה כמקשה אחת, ולאוסרם גם לשיטת ר"ת, אף במקרים שהסברא אינה רלוונטית בהם.

5. איסור עקיפה בתור מדין עני המהפך בחררה

עוד דנו הפוסקים בסוגיה זו בשאלה, מאיזה שלב בדיוק נחשב העני כמהפך בחררה באופן כזה, שאחרי שלב זה, אסור לאדם אחר לקנות מהמוכר את החפץ בו היפך. הב"י מביא את דברי המרדכי לפיהם, רק כאשר סיימו הקונה והמוכר לדון במחיר, ישנו איסור לאנשים אחרים לשכנע את המוכר למכור להם ולא לאדם הראשון, עמו סיכם את המחיר על החפץ הנקנה, ורק טרם בוצעה הקנייה בפועל. לפני כן מותר לכל אדם לשכנע את המוכר למכור לו ולא לחברו, אשר טרם סיכם על מחיר עם המוכר. השו"ע מביא את דעת ר"ת להלכה, ואת דעת רש"י בשם יש אומרים. הרמ"א פוסק מפורשות כדברי ר"ת, וגם מכללי הפסיקה הנהוגים בדברי השו"ע עולה, כי סובר להלכה כר"ת. נראה שהסיבה לנטייתם אחר דברי ר"ת הינה, הבנתם כי מרבית הפוסקים נוקטים כשיטתו, וכן כפי שהראנו, המקורות האחרים בש"ס מתורצים בדוחק יחסית ע"פ שיטת רש"י, בעוד שלשיטת ר"ת ניתן להבינם כפשוטם. ממילא מותר יהיה לאדם הרואה את חברו מתכוון לזכות במציאה או מתנה, לעקוף אותו ולזכות במתנה זו לפניו. רק כאשר אדם מעוניין לקנות דבר מה וכבר הגיע לסיכום על

המחיר עם המוכר, יאסר על אדם אחר לקנות מהמוכר מקח זה. עוד מכריע הרמ"א, כפי שהבאנו לעיל, כדעת הפוסקים הנוקטים כשיטת ר"ת ואומרים, שאפילו במקח וממכר לא שייך איסור בדין עני המהפך בחררה, אם מוזיל מוכר זה משמעותית את המקח. משום שבאופן זה נחשב הדבר כמציאה, אשר לשיטת ר"ת, מתירה לעוקפו ולקנותו לפניו, כל עוד לא קנה בפועל את החפץ אותו מתכוון הוא לקנותו. דברי הרמ"א לפיהם, רק באדם עני שייך דין זה ולא בעשיר, אשר ע"פ הסברנו לעיל, נכון לשיטת רש"י בלבד, ולא לשיטת ר"ת, עוסקים להבנת האחרונים, בדעת רש"י המובאת בשו"ע לפני כן, ולפיה כאשר מדובר על מציאה וכדומה, אכן אם מדובר באדם עשיר, ממילא אין כל סיבה לדאוג לו יתר על המידה. לכן כל עוד לא זכה במציאה, יכול כל אדם לזכות בה. עוד מוסיף הרמ"א ואומר כדברי המרדכי, שרק אחר שפסקו המוכר והקונה את עלות החפץ הנקנה, קיים איסור על אדם אחר לקנות חפץ זה, אך לפני כן, גם במקח וממכר, מותר לכל אדם לעקוף אדם המתמקח על המחיר, ולקנות לפניו את החפץ. בניגוד לדברים אלו של הרמ"א בסוף דבריו, מבין ערוך השולחן ע"פ הירושלמי, המובא גם בדברי המאירי, שכאשר עומד אדם על המקח ומתמקח על המחיר, אסור לאדם אחר לבא ולנסות להציע למוכר הצעת מחיר גבוהה יותר, ובכך לחייב את האדם הראשון להעלות אף הוא את המחיר, ע"מ שהמוכר ימכור לו ולא לחברו. לכאורה ע"פ היסוד המובא במרדכי, לא ברור מדוע הירושלמי המובא להלכה ע"פ ערוך השולחן אוסר זאת. הרי לכאורה, כל עוד לא הגיעו המוכר והקונה להסכמה בדבר המחיר, השוק פתוח לתחרות בין הקונים, ויכול כל אדם להציע הצעת מחיר טובה יותר. ברוח דברי ערוך השולחן אלו מובא גם בפרישה, שלמרות שבעלי השו"ע פסקו, שכל עוד לא סיכמו על גובה המקח אין כלל איסור לקנות חפץ זה ע"י אדם אחר, בזמנו נוהגים לאסור במצב זה, כאשר הראשון כבר עומד על המקח, ודן בו באופן רציני. הפוסקים בזמנו של הפרישה כינו מצב זה בשם "השגת גבול". לכאורה, מצב זה למרות שהובא באופן דומה בירושלמי, לא נפסק כלל ע"י בעלי השו"ע כנ"ל. אלא שערוך השולחן מחלק ואומר, שכל דברי הרמ"א, שרק כאשר הגיעו לעמק השווה בדבר עלות המוצר, קיים איסור לעקוף את הקונה ולקנות במקומו, עוסקים רק במצב של קניה בודדת, אך בשוק שהרבה קונים בו, כאשר אחד עומד על המקח, אפילו טרם סיכם עם הקונה מחיר סופי, אסור לאדם אחר לקנות מקח זה, ואף אסור לו לתת הצעת מחיר גבוהה יותר משל חברו, עד שחברו ימצה את ניסיונו, לקנות מהמוכר חפץ זה. לכאורה יש לברר מניין לערוך השולחן ולפרישה לפסוק כדעה זו, ולעשות חילוקים אלו, שהינם בניגוד מוחלט לדברי השו"ע והרמ"א. נראה שיסוד דבריהם נעוץ בעובדה, שאכן השו"ע והרמ"א פסקו כדברי ר"ת, אולם לא בכדי השו"ע הביא גם את דברי רש"י להלכה, והינם מובאים גם בדברי הרמ"א בעניין עשיר המהפך בחררה, כמובא לעיל. להבנתם מטרת בעלי השו"ע בהביאם את דברי רש"י הינה, שבעת הצורך ניתן לפסוק כדברי רש"י, בייחוד שכפי שהבאנו לעיל בדברי הרשב"א הסובר כדעת ר"ת, כאשר מדובר על טורח גדול או מצב קיצוני אחר, יודה ר"ת לרש"י, ויאמר שאכן שייך דין עני המהפך בחררה, גם כאשר מדובר על הפקר וכדומה. ממילא מבינים הפרישה וערוך השולחן, שכאשר מדובר על שוק עם הרבה קונים ומוכרים, או כדברי הפרישה שבצורת המסחר אשר הייתה נהוגה בזמנו, ראוי יותר להחמיר דין זה מפאת הצורך הגדול שיש בדבר, ולפסוק כשיטת רש"י. ממילא לשיטה זו מובן, שלא ניתן לומר שרק כאשר הגיעו המוכר והקונה לסיכום בדבר עלות הסופית של המוצר, קיים איסור בעני המהפך בחררה. שהרי לדעת רש"י, גם כאשר אין כל צד ממוני בעניין, ומדובר בהפקר ומתנה, קיים איסור בדבר. ממילא יש לומר לדעת רש"י, שתחילת ההיפוך בחררה, האוסרת על אחרים לקנות, לפני שהלה מיצה את ניסיונותיו לקנות חפץ זה, תלויה כפי שהוכחנו לעיל בדעת רש"י, במידת הצורך של אדם זה, ומידת ההשקעה שלו במקח זה. ממילא כאשר מדובר על דבר של מה בכך, כדברי רש"י המובאים גם בדברי הרמ"א לשיטה זו, כלל לא שייך דין עני המהפך בחררה. שהרי במצב זה נחשב האדם כאדם עשיר, בו כלל לא שייך דין עני המהפך בחררה. מאידך, כאשר מדובר על צורך משמעותי לאדם, כל קירבה של האדם למקח, קטנה ככל שתהיה, אוסרת על אדם אחר להיכנס למשא ומתן על מקח זה לפניו. ע"פ יסוד זה ניתן למצוא בדין עני המהפך בחררה, את המקור לאחד המנהגים המכוערים ובלתי מוסריים הקיימים במקומות רבים, והוא העקיפה בתור. כאשר אדם עומד בתור לקניית או קבלת דבר מה, או לכל תור באשר הוא, למעשה הינו מהפך בחררה לפי דעת רש"י ע"פ הסברנו לעיל. ממילא אם מדובר בתור משמעותי וטורח משמעותי, כל עקיפה בתור תחשב כאיסור, שבגינו מותר לכנות את האדם העוקף בתור רשע. נראה שבמצבים מסוימים, כאשר מדובר על תופעה רווחת, ראוי אף לעגן איסור זה בתקנות ובענישה מסודרת בחוק או בנהג ציבורי, ולא להסתפק בכינוי גנאי שלעיתים לא מספיקים, ע"מ להוקיע מנהג לא מוסרי זה ממחזורינו, אשר ע"פ דברינו אין בו רק מעשה לא מוסרי, אלא איסור מובהק מדין סוגיית עני המהפך בחררה.

6. דין עני המהפך בחררה במצוות ובשוק ארבעת המינים

התוספות בסוגיית עני המהפך בחררה אומרים, שאסור למלמד תורה להציע את שירותיו לבעל בית מסוים, כאשר יודע הוא שיש לו כבר מלמד אחר, אלא אם הבין מבעל הבית, שבכל מקרה מסיים את התקשרותו עם המלמד הקודם, ואינו מעוניין בו עוד. אולם בניגוד לכך, יכול בעל הבית ליזום מהלך של החלפת המלמד שלו, ע"י מלמד אחר. משום שיכול לומר, שלדעתו מלמד זה מתאים יותר למלאכה זו, מאשר המלמד

אשר מצוי אצלו. כל זאת ע"פ יסודות הדין של עני המהפך בחררה, אשר מוסכמים לכל הדעות. מדברי תוספות אלו, אשר נפסקו להלכה בשו"ע נראה, שאסור לבעל עסק להציע את שירותיו ללקוחות, אשר מקושרים עם מתחריו, גם לא ע"י הצעות מחיר טובות יותר, או שירותים טובים יותר. כ"כ, אסור לנסות להתקבל לעבודה במקום מסוים, כאשר גלוי וידוע שקבלתו לעבודה תהיה על חשבון עובד אחר שיפוט. אולם האחרונים נחלקו, כאשר אדם הציע את שירותיו, או ניסה להתקבל למקום העבודה, באופן שלא ידע כלל, שאדם או גוף אחר מאיישים את התפקיד בו הוא מעוניין, ונתינת השרות אותו הוא מעוניין להעניק. במצב זה גם אם החליט בעל העסק להעדיף את הצעה החדשה, או את העובד החדש, ולפטר את העובד אשר קיים אצלו, כאשר נודע לו על המצב שנגרם עקב הצעתו, אינו צריך לסלק עצמו מעסק זה, מפני שיכול לסמוך על הפוסקים המתירים זאת, כאשר לא ידע שלמעשה נכנס לעסק שיש לו מענה, בשירות ובתפקיד, להם הוא מציע את שירותיו. אולם למרות אסור זה נראה, שיכול הלה לפרסם את שירותיו באופן כללי, ובכך להסב את תשומת ליבם של הלקוחות, על כך שהינו מעניק שירות זה, והרי ללקוחות, כמובא בתוספות, מותר להחליט שהינם מעוניינים להתחיל עובדים, ולקבל שירותים מנותני שירות אחרים. האחרונים תמהים על דברי התוספות, משום שלא ברור מדוע התוספות עוסקים רק במצב בו בעל הבית מעסיק כבר את המלמד, הלא בדין עני המהפך בחררה, קיים אסור להציע שירותים לבעל הבית, כבר משלב בו המלמד הראשון רק נושא ונותן עמו על העסקתו, ולא רק כאשר כבר עובד אצלו. ערוך השולחן, וכן נראה מדברי הפני יהושע, מתרצים את דברי התוספות ואומרים, שאכן במצב רגיל כבר מעת המשא ומתן, אסור להציע את עצמו במקום המלמד או נותן השרות הראשון. אולם כאשר מדובר בקניית מצוות או שירותים השייכים למצוות, לא שייך להחיל את דיני הממונות הרגילים, בהם ישנה דאגת יתר, מעבר לדיני תורה, לקונה, אלא יש לאפשר לשוק להיות יותר אגרסיבי ותחרותי יותר, ובאופן זה כדברי הגמ' במסכת בבא בתרא, קנאת הסופרים, והתחרות הפתוחה יותר בין המלמדים, תגרום להם להרבות חכמה ולהיות טובים יותר. וכן נכון הדבר בשאר המצוות, שהשוק הפתוח לתחרות בין הקונים ונותני השרות, עד שלב הקנייה ממש, יגרום לתחרות גדולה יותר בין הקונים, וממילא המצוות יעשו באופן טוב יותר במקרים רבים. נראה לומר שלמרות עקרון זה, המחלק בין מכירות בענייני רשות, לבין מכירות בענייני מצוות, לא ניתן להחיל דין זה על שוק ארבעת המינים המצוי בימינו, מכיוון שעיקר מסחר זה נעשה ע"מ להרוויח את הסוחרים, ולא ע"מ לזכות את עם ישראל בקיום מצוות ארבעת המינים בהידור, ולא נראה שבהצעות מחיר גבוהות יותר על אתרוג מהודר, אחר שכבר סוכם המחיר עם קונה אחר, יתהדר עם ישראל בקיום מצוות באופן טוב יותר. ממילא סברא זו המחלקת בין מכירות של ענייני רשות, למכירות של מצוות, לא שייכת בדין ארבעת המינים כלל. ממילא חוזר הדין הרגיל בדברי הפוסקים בעניין דין עני המהפך בחררה, שבכל מצב של משא ומתן רציני בין הצדדים, אסור לאדם אחר לנסות ולקחת מקח זה לעצמו, ואף נקרא רשע באופן זה. לפי דברי ערוך השולחן והפרישה, אף אם טרם סגרו הצדדים על מחיר סופי, כל עוד אדם דן עם המוכר על המחיר, גם בשוק ארבעת המינים אין לנסות להציע הצעות מחיר גבוהות יותר, או לזכות בסט המהודר ע"י הערמה זו או אחרת על הקונה, הנעשית מתוך ניסיונות לעקוף אותו ולקנות את הסט המהודר במקומו. מוטב לו לאדם לקיים מצוות ארבעת המינים באופן פחות מהודר, ולא לעבור על יסודות דין עני המהפך בחררה, ולהיקרא רשע לפני המקום, ועוד בשם רצון להידור במצוות.